

KSZTAŁTOWANIE POJEĆ PSYCHOLOGICZNYCH W KSZTAŁCENIU NAUCZYCIELI

Marian Wojciech Wojtowicz

Uniwersytet Łódzki, Polska

Wstęp

Celem mojego wystąpienia jest zwrócenie uwagi na istotne problemy, które występują w kształceniu nauczycieli w zakresie psychologicznych podstaw oddziaływań wychowawczych.

Zasadniczy problem, który musi rozwiązać wykładowca psychologii na kierunkach nauczycielskich to uświadomienie sobie profesjonalnych zadań nauczyciela. Problem ten operacyjnie rozwiązałem w następujący sposób – założyłem, że nauczyciel jest organizatorem procesu kształcenia w warunkach instytucjonalnych i jego głównym zadaniem jest stymulowanie aktywności ucznia w sytuacjach edukacyjnych. Realizując to zadanie nauczyciel powinien uzależniać formy swojej pracy od możliwości rozwojowych uczniów, ich indywidualnych zasobów i ograniczeń oraz społecznego kontekstu współdziałania instytucjonalnego.

Moim zdaniem, praca nauczyciela powinna polegać na wspomaganiu naturalnego rozwoju dziecka. Naturalnego w tym znaczeniu iż jest to proces autonomiczny, dynamizowany indywidualnymi problemami adaptacyjnymi każdego z wychowanków. Nie chodzi zatem o wywieranie abstrakcyjnie pojmowanego »wplywu wychowawczego«, ale takie formy współdziałania z uczniem, które zainspirują go do samodzielnego wartościowania doświadczeń edukacyjnych.

Przed wykładowcą psychologii stają więc problemy wyboru teorii psychologicznych, które powinien przedstawić, doboru zrozumiałej dla studentów literatury i wybranie form pracy ze studentami, które będą

sprzyjały kształtowaniu pojęć psychologicznych wykorzystywanych w przeszłości jako narzędzia pracy nauczyciela.

Rzeczywistość psychologiczna niedostępna jest bezpośrednio poznaniu zmysłowemu. Kształtowanie pojęć jako abstrakcyjnych uogólnień – symbolicznych konstruktów, staje się warunkiem zdobywania orientacji w uwarunkowaniach aktywności ludzkiej. Umiejętność posługiwania się pojęciami umożliwia podejmowanie działań edukacyjnych oraz, co bardzo istotne, przewidywanie ich efektów.

Niezależnie od kierunków psychologii w nauce tej występują pojęcia podstawowe takie jak: zachowanie, motywacja, podział na procesy poznawcze, emocjonalne i motywacyjne. Właściwie większość pojęć psychologicznych ma charakter konstruktów hipotetycznych, które są weryfikowane empirycznie w określonych kontekstach aktywności człowieka. Przykładem takiego konstruktów hipotetycznego jest pojęcie »postawy«. Zakłada się, że każda postawa ma swój przedmiot i determinuje powtarzalność indywidualnych przeżyć poznawczych, emocjonalnych oraz zachowań wobec tego przedmiotu. S. Gerstmann uwzględniając rozwojowe aspekty aktywności ludzkiej przedstawił teorię »życia postaw«, która zakłada istnienie »postaw częściowych« w momencie wartościowania przedmiotu postawy, »postaw pełnych« w czasie utrzymywania z przedmiotem postawy niezmiennych, stałych relacji i »postaw szczytowych« w momencie zmiany oceny przedmioty postawy.¹ Jest to ilustracja stale istniejącego w psychologii jako nauce dylematu. Z jednej bowiem strony jesteśmy świadomi, że człowiek rozwija się przez całe życie, z drugiej zaś dążymy do stworzenia teorii, która umożliwi przewidywanie ludzkich zachowań, przynajmniej w sytuacjach typowych.

Problem wyboru teorii

Każda dziedzina wiedzy ma swój przedmiot, swoje metody i swój język. Kolejne próby interpretacji aktywności ludzkiej tworzyły kierunki psychologii, a te inaczej formułowały przedmiot badań psychologii. W poszczególnych kierunkach, w myśl zasady prymatu problemu nad metodą, badano aktywność człowieka wykorzystując inne metody i techniki badawcze. W rezultacie powstawały nazwy i pojęcia, którymi określano elementy procedur badawczych oraz uzyskiwane wyniki. Na przykład N. Ach analizując zjawisko »ukierunkowanej aktywności« osób badanych inspirowanej sugestią w czasie hipnozy wprowadził pojęcie »tendencji determinującej«.

Pojęcie to wyszło z użycia gdy Kurt Lewin w oparciu o wyniki badań tzw. quasi-potrzeby odkrył motywację zadaniową i wprowadził pojęcie »nastawienia psychicznego«.²

Mamy zatem do czynienia z sytuacją, gdy ta sama prawidłowość psychologiczna jest inaczej interpretowana i nazywana w kontekście różnych teorii. Powoduje to u studentów trudności w zrozumieniu struktury poznawanych prawidłowości. Rodzi także ich wątpliwości co do ich empirycznych wartości. W związku z tym uważam, że we wstępnym okresie kształcenia istnieje potrzeba zaprezentowania studentom podstawowych problemów badawczych głównych kierunków psychologii oraz wyeksponowanie tych ustaleń empirycznych, które są nadal aktualne.

Wprowadzoną przez W. Wundta metodę introspekcyjną prezentuję studentom jako metodę badawczą, która rozwinęła się we współczesną rozmowę psychologiczną.³ Ustalenia badawcze behawioryzmu wykorzystuję do wyjaśnienia rozwojowo uwarunkowanych form uczenia się. Jako wkład psychoanalizy w aktualną wiedzę psychologiczną eksponuję dostrzeżenie roli nieuświadomionych procesów psychicznych w kierowaniu aktywnością człowieka, systemowy charakter teorii osobowości Z. Freuda, która traktuje człowieka jako organizm i jako istotę społeczną, opracowanie metody projekcyjnej stosowanej do chwili obecnej, szczególnie w badaniach dzieci i diagnozach klinicznych oraz teorię mechanizmów obronnych. Szczególną wartość poznawczą mają, moim zdaniem, badania psychologii postaci. Właściwie jest to do dziś aktualna teoria systemowego analizowania celowej aktywności człowieka w jego naturalnych uwarunkowaniach środowiskowych, a podkreślany przez ten kierunek psychologii prymat całości nad częściami przełamuje koncepcję XVIII-wiecznego determinizmu opracowaną przez filozofów o orientacji materialistyczno-mechanistycznej.⁴

Z teorii poznawczych prezentuję studentom teorię konstruktów personalnych G. A. Kelly'ego, teorię dysonansu poznawczego L. Festingera, teorię atrybucji H. H. Kelleya i interpretację atrybucji w teorii B. Weinerja.

Przegląd reprezentatywnych dla poszczególnych kierunków psychologii teorii, we wstępnym okresie kształcenia, kończę prezentacją ogólnych założeń psychologii humanistycznej według J. Bugental'a (pięć postulatów psychologii humanistycznej).⁵

Przegląd wybranych interpretacji uwarunkowań aktywności ludzkiej w kontekście historycznym wprowadza studentów w problematykę badań psychologicznych, zapoznaje z pojęciami specyficznymi dla prezentowanych teorii oraz pozwala im dostrzec w krytyce naukowej inspi-

rację nowych, bardziej empirycznych i bardziej prognostycznych, teorii psychologicznych.

W drugim etapie kształcenia przyszłych nauczycieli dobór treści uzależniam od kryterium problemowego. Oczywiście niemożliwe jest całkowite uwolnienie się od kontekstu historycznego, choćby dlatego, iż pojęcia wcześniejszych teorii, często od nich oderwane, używane są w języku potocznym – jak na przykład nazwy typów temperamentu: sangwinik, fleumatyk, choleryk, melancholik. Nazwy te w myśleniu potocznym pełnią funkcję pojęć i pozwalają studentom kategoryzować dynamikę zachowań znanych im osób. Wykorzystuję tę ich wiedzę potoczną jako podstawę do empirycznej analizy różnic indywidualnych w dynamice aktywności uzupełniając ich orientację w tym zakresie o interpretację typów temperamentów dokonaną przez J. Pawłowa, C. G. Junga (ekstrawersja, introwersja) oraz współczesną teorię J. Strelaua wysokiej i niskiej reaktywności.⁶

Treści kształcenia przyszłych nauczycieli zawierają pojęcia dotyczące różnic indywidualnych w zakresie procesów uwagi, pamięci, percepcji, mowy, myślenia, stylów poznawczych, uczenia się, emocji, uczuć i motywacji. Analiza tych form aktywności psychicznej uwzględnia ich rozwojowe aspekty, w związku z tym studenci opanowują pojęcia teorii J. Piageta, E. Eriksona, D. E. Broadbenta (model uwagi), R. C. Atkinsona i R. M. Shiffrina (model pamięci), J. Le Doux'a, J. Rottera, a także A. Masłowa i C. Rogersa.

Trzeci etap – to wykorzystywanie pojęć psychologicznych w projektowaniu sytuacji edukacyjnych. Studenci w tym etapie kształcenia wzbogacają swój zasób pojęć psychologicznych o ustalenia teorii komunikacji społecznej (np. teoria symbolicznej konwergencji E. Bormanna)⁷ współczesne teorie radzenia sobie ze stresem (R. Lazarus i B. Folkman⁸) czy też teorie motywacji (A. Maslow⁹).

Karl Popper stwierdził iż » [...] teorie są sieciami, chwytającymi to, co nazywamy »światem«. ¹⁰ Dobór właściwych dla kolejnych etapów teorii wydaje się problemem podstawowym w kształceniu nauczycieli. Szczególnie w drugim i trzecim etapie kształcenia staram się prezentować im teorie obiektywne i wiarygodne, często abstrahując od ich oryginalności.

Problem doboru literatury

Z przykrością muszę stwierdzić, iż najbardziej wartościowa współczesna literatura psychologiczna jest niedostępna dla studentów. Jest ona po prostu dla nich niezrozumiała.

Absolwenci szkół średnich podejmujący studia na kierunkach pedagogicznych dopiero w czasie ich trwania – na drugim lub trzecim roku – rozpoczynają systematyczne studia, z konieczności, wybranych zagadnień z psychologii. W tej sytuacji do zajęć z psychologii przygotowują się głównie w oparciu o podręczniki. Rzecz jasna, preferują te »cieńsze«, które w zwięzłej formie referują najczęściej definicje procesów czy kierunków psychologii. A przecież definicje są potrzebne do precyzowania zakresu pojęć już ukształtowanych. Tymczasem studenci w oparciu o lekturę podręczników dopiero je opanowują. Zachęcam więc ich do czytania literatury popularyzującej zagadnienia psychologiczne, monografii oraz opracowań reprezentatywnych dla poszczególnych działów psychologii. Czytają także czasopisma omawiające problematykę psychologii wychowawczej lub taką, która koresponduje z tematami zajęć.

Na polskim rynku wydawniczym zaczęły ukazywać się tłumaczenia podręczników amerykańskich. Są one wzorowo opracowane pod względem metodycznym i estetycznym, mają najczęściej charakter autorski i zawierają komentarze prezentujące orientację metodologiczną ich autorów.¹¹ Zalecam studentom te podręczniki, zachęcając równocześnie do krytycznych analiz zawartych w nich interpretacji.

Stanowczo natomiast odradzam studentom czytanie wąskopragmatycznej literatury dotyczącej relacji z innymi ludźmi. Zainteresowanie tymi przepisami na »społeczny sukces« nasila się u niektórych studentów w okresie dyskusji o konformizmie, posłuszeństwie i uległości. Ujawniają oni często niepokojącą fascynację psychotechnikami, co skłania mnie do omawiania z nimi wyników badań S. Ascha, S. Miligrama, opisanych przez R. Cialdiniego technik uległości, czy zbadanego przez F. Zimbardo zjawiska dezindywiduacji.¹² Na podstawie tych analiz staram się przekonać studentów iż w wychowaniu nie ma miejsca na manipulację i że każde pozaracjonalne oddziaływanie na ucznia doprowadza do utraty wiarygodności nauczyciela.

Dobór form pracy

Staram się aby zajęcia z psychologii na kierunkach nauczycielskich miały formę aktywizującą. Postulat ten realizuję zarówno podczas wykładów i konwersatoriów jak i inspirując samodzielną pracę studentów.

Wykłady mają charakter informacyjno-problemowy. Prezentowane treści często komentuję własnymi uogólnieniami, zwracając uwagę stu-

dentów na przykład na wspólne inspiracje różniących się w szczegółach teorii. Chcę ich w ten sposób zachęcić do własnych przemyśleń i wniosków.

Konwersatoria, po części informacyjnej, stają się forum dyskusyjnym. Wymagam od studentów wyrażania własnych opinii i ich uzasadniania. Eliminuję odpowiedzi w formie streszczeń literatury. Zalecana, czy wręcz »zadawana« literatura jest inspiracją do dyskusji o współczesnych egzemplifikacjach omawianej problematyki. Często odwołuję się do przemyśleń E. Fromma zawartych w jego pracy »Zerwać okowy iluzji«. Wskazuję na obronny charakter wypowiedzi studentów – na przykład w czasie ćwiczeń usprawniających pozytywne myślenie.

Respekuję i egzekwuję prawo studentów do niezależnego myślenia. Jeżeli nie zgadzam się z ich poglądami to uzasadniam swój punkt widzenia. W efekcie z satysfakcją obserwuję rozwój krytycznego myślenia studentów.

Kształtowaniu pojęć sprzyja także zaproponowany studentom algorytm pracy z literaturą. Proszę ich o to, by relacja z samodzielnych studiów zawierała następujące informacje:

1. jakim problemem zajął się autor?
2. jakie proponuje rozwiązanie tego problemu?
3. krytyka proponowanego przez autora rozwiązania.
4. własna koncepcja rozwiązania tego problemu.

Od pierwszego spotkania przekonuję studentów iż mamy wspólny cel, jakim jest tworzenie wiedzy w naszych umysłach. Staram się, aby zrozumieli, że psychologia nie da im algorytmu właściwego postępowania w problemowych sytuacjach profesjonalnych, ale pomoże sformułować rozwiązania, w zawsze indywidualnych, wymagających twórczego myślenia systemowego, przypadkach.

Przypisy

- [1] S. Gerstmann, »Osobowość«, PZWS, Warszawa 1970, s. 66.
- [2] R. Stachowski, »Historia współczesnej myśli psychologicznej. Od Wundta do czasów najnowszych«, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2000, s. 63.
- [3] A. K. Eriksona, H. A. Simon »Metody analizy sprawozdań słownych«, w T. Tyszka (red.) »Czy powrót do introspekcji?«, PWN Warszawa 1995, s. 179.
- [4] Z. Rosińska, Cz. Matuszewicz, »Kierunki współczesnej psychologii, ich geneza i

- rozwój», PWN, Warszawa 1984, s. 122.
- [5] Z. Rosińska, Cz. Matuszewicz, »Kierunki współczesnej psychologii ich geneza i rozwój«, PWN, Warszawa 1984, s. 255.
- [6] J. Strelau, »Reaktywność a styl działania - na przykładzie wybranych czynności zawodowych« w »Rola cech temperamentalnych w działaniu« (J. Strelau red.), Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo PAN, Wrocław. Warszawa. Gdańsk. 1974, s. 101.
- [7] E. Griffin, »Podstawy komunikacji społecznej«, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003, s. 40.
- [8] R. J. Sternberg, »Wprowadzenie do psychologii«, WSiP, Warszawa 1999, s. 290.
- [9] C. S. Hall, G. Lindey, J. B. Campbell »Teorie osobowości«, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 436.
- [10] K. R. Popper, »Logika odkrycia naukowego«, PWN Warszawa 1977, s. 53.
- [11] Na przykład J. S. Turner, D. B. Helis »Rozwój człowieka«, WSiP, Warszawa 1999.
- [12] G. Mietzel, »Wprowadzenie do psychologii«, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002, s. 283.
- [13] E. Fromm, »Zerwać okowy iluzji«, PWN, Warszawa 1997.